

This is an electronic reprint of the original article. This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Tingens paria. Romers gårdfarihandel och artefakters betydelse under första hälften av 1900-talet

Ahlbeck, Jutta

Published in:
Historisk tidskrift för Finland

Publicerad: 01/01/2018

Document Version
Förlagets PDF, även kallad Registrerad version

Document License
Publisher rights policy

[Link to publication](#)

Please cite the original version:
Ahlbeck, J. (2018). Tingens paria. Romers gårdfarihandel och artefakters betydelse under första hälften av 1900-talet. *Historisk tidskrift för Finland*, (2), 262–294. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2020100883231>

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

JUTTA AHLBECK

Tingens paria

Romers gårdfarihandel och artefakters betydelse under första hälften av 1900-talet

I denna uppsats granskar jag hur romers försörjningsverksamhet skildrades av svenskspråkiga informanter i Finland under den första hälften av 1900-talet. Jag utgår från minnesberättelser, i form av enkätsvar, som Museiverket samlade in 1971 med hjälp av en frågelista benämnd "Vandrande zigenare" ("Kiertävät mustalaiset"). Svaren återger informanternas minnen av romer från tidigt 1900-tal fram till insamlingsåret. Fokus i själva frågelistan ligger på "zigenarnas" seder och kultur samt i hur stor utsträckning "vandrande zigenare" har förekommit i informanternas hemsocknar.¹ Materialet är forsknings-etiskt problematiskt, eftersom svaren ofta är rasistiska och romernas egna tolkningar saknas.² Detta är en snedvridning som måste beaktas,

1. I dag är rom den allmänt accepterade termen som ersatt den tidigare nedsättande zigenarbeteckningen. Ordet zigenare fortsatte emellertid att användas i offentliga sammanhang i Finland ända till slutet av 1990-talet. Etymologiskt härleds zigenare från det grekiska ordet *Atsinganos*, som betyder ungefär "de som inte rör". Detta har kopplats till romernas renhetskultur. Frågelistan (1971) och de svar som däri ingår hänvisar därmed till romer som zigenare. När jag återger direkta citat förekommer således zigenare (utan citationstecken, eftersom det handlar om originalcitater), medan min egen text använder begreppen rom och "zigenare" när jag hänvisar till källorna. För diskussion kring begreppsanvändning, se t.ex. Camilla Nordberg, *Boundaries of Citizenship. The Case of the Roma and the Finnish Nation-State* (Helsinki 2007).
2. Det finns en omfattande, särskilt etnologisk forskning, som problematiserar dylika insamlingar och material. Det gäller både minnesmaterial om romer, men också mera generell diskussion kring dessa slag av arkivpraktiker. Se Miika Tervonen, 'Going from house to house: Exploring Roma encounters in rural Finland through oral history and written reminiscences', *Oral History Journal* 44 (2016:2), s. 91–99; Risto Blomster & Kati Mikkola, 'Inclusion and exclusion of roma in the category of Finnish folklore: The collections of the Finnish Literature Society from the 1800s to the 2000s', *Journal*

men min utgångspunkt är att berättelser om ”de andra” alltid berättar något om ”oss”, det föreställda ”vi”.³ Därmed synliggör källorna diskurser kring medborgarskap, tillhörighet och etnicitet, men även de praktiker som formade relationen mellan romer och majoritetsbefolkningen. Mitt syfte med uppsatsen är att studera hur majoritetsbefolkningen återgav de utifrån kommande romernas handelsverksamhet, främst gårdfarihandel. Trots omfattande forskning kring finländska romer har få studier använt teorier kring materiell kultur för att studera romers försörjningsverksamhet. Utgående från materiella och genushistoriska perspektiv med konsumtionshistoriskt fokus på varor, lyfter jag fram den betydelse artefakter eller ting hade för dessa sociala möten och för ekonomiska transaktioner.⁴ I uppsatsen spårar jag handelsprocessen på mikronivå: från inträdet till bondgården med hjälp av kaffekannan, genom (bytes)handeln med hästar och spetsar, till de betydelser informanterna tillskrev varorna. Artefakterna var således aktivt med om att forma sociala relationer, inklusive maktrelationer.

Uppsatsen är indelad i fyra delar. Jag inleder med att diskutera den rörliga handelns betydelse för etniska minoriteter och för de lägre samhällsklasserna i början av 1900-talet. Den kringresande handeln som bedrevs av människor i samhällets utkanter betraktades ofta som ohederligt arbete, eller rentav som skändligt, som paria.⁵ I den andra delen presenterar jag frågelistan och romernas gårdfarihandel i förhållande till övriga grupper som idkade ambulerande handel. Här lyfter jag särskilt fram två aspekter: romernas *rörlighet*, som var intimt

of *Finnish Studies* 18 (2014:1), s. 11–45; Hanna Snellman, 'Kansatieteellisten karttojen takaa', Pirjo Markkola, Hanna Snellman & Ann-Catrin Östman (toim.), *Kotiseutu ja kansakunta. Miten suomalaista historiaa on rakennettu*, Historiallinen Arkisto (HArk) 142 (Helsinki 2014); Pia Olsson & Eija Stark, 'Making cultural heritage in Finland. The production of and challenge to tradition', *Journal of Finnish Studies* 18 (2014:1), s. 3–10; Eija Stark, 'The politics of folklore, the policy of collecting it. Majority folklore on the Roma in early 20th Century Finland', *EthnoAnthropoZoom* (2016), s. 151–175; Ann-Catrin Östmans uppsats i detta temanummer.

3. Jfr Stuart Hall, 'The spectacle of the "Other"', Stuart Hall (ed.), *Representation Cultural Representations and Signifying Practices* (London 1997), s. 225–239.
4. Arjun Appadurai, *The Social Life of Things. Commodities in Cultural Perspective* (Cambridge 1986); Daniel Miller (ed.), *Material Cultures. Why Some Things Matter* (Chicago 1998); Daniel Miller & George Steinmetz, *Materiality* (Durham, NC 2005); Frank Trentmann, *Empire of Things. How We Became a World of Consumers, from the Fifteenth Century to the Twenty-First* (London 2016).
5. Anton Blok, *Honour and Violence* (Cambridge 2001).

sammanbunden med försörjning, och betydelsen av *ting*, det vill säga av de varor som såldes, byttes och befann sig i rörelse. Därefter följer två delar som spårar möten mellan lokalbefolkningen och romerna genom artefakterna kaffekannan, spetsen och hästen. I dessa delar analyseras hur genus och etnicitet formades i förhållande till ting och vice versa. I uppsatsen ställer jag frågor såsom: vilken betydelse spelade romernas hästhandel eller handarbeten för relationerna till majoritetsbefolkningen? Hur tolkade kunderna som tillhörde majoritetsbefolkningen romernas handelsvaror? På vilket sätt var verksamheten och tingen könade och etnifierade? Kan annanhet eller föreställningar kring etnicitet konstrueras utgående från artefakter? Uppsatsen avslutas med en sammanfattande diskussion.

Marginaliserad handel och paria

Den historiska och samhällsvetenskapliga forskningen om romer i de nordiska länderna, inklusive finländska romer, är gedigen.⁶ Internationellt är forskningsfältet stort och väletablerat.⁷ Tidigare forskning har ofta fokuserat på romerna som ”de andra” och då granskat myndighets-

-
6. För nordiska studier, se Norma Montesino Parra, *Zigenarfrågan. Intervention och romantik* (Lund 2002); Anne Minken, *Tatere i Norden för 1850. Sosio-ökonomiske og etniske fortolkningsmodeller* (Tromsø 2009); Martin Ericson, *Exkludering, assimilering eller utrotning? ”Tattarfrågan” i svensk politik 1880–1955*, *Studia Historica Lundensia* 21 (Lund 2015); Ida Ohlsson al Fakir, *Nya rum för socialt medborgarskap. Om vetenskap och politik i ”Zigenarundersökningen”*. *En socialmedicinsk studie av svenska romer 1962–1965*, Linnaeus University Dissertations 208:2015 (Växjö 2015); Norma Montesino & Ida Ohlsson Al Fakir, ’The prolonged inclusion of Roma groups in Swedish society’, *Social Inclusion*, 3:5 (2015), s. 126–136; För studier av finska romer, se Martti Grönfors, *Suomen mustalaiskansa* (Helsinki 1981); Panu Pulma, *Suljetut ovet. Pohjoismaiden romanipoliitiikka 1500-luvulta EU-aikaan*, *Historiallisia Tutkimuksia* 230 (Helsinki 2006); Panu Pulma (toim.), *Suomen romanien historia* (Helsinki 2012); Miika Tervonen ’Gypsies’, *Travellers’ and ’Peasants’. A study on ethnic boundary-drawing in Finland and Sweden, c. 1860–1925* (Florence 2010); Miika Tervonen, ’Kiertolaisia, silmätikkuja ja rajojen ylittäjiä. 1800-luvun lopulta toiseen maailmansotaan’, Panu Pulma (toim.), *Suomen romanien historia* (Helsinki 2012), s. 84–142; Antti Häkkinen, Panu Pulma & Miika Tervonen (toim.), *Vieraat kulkijat – tutut talot. Näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa*, HARK 120 (Helsinki 2005); Camilla Nordberg, *Boundaries of Citizenship: the Case of the Roma and the Finnish Nation-State*, SSKH Skrifter 23 (Helsinki 2007).
7. Se t.ex. Leo Lucassen, Wim Willems & Annemarie Cottaar (eds), *Gypsies and Other Itinerant Groups. A Socio-Historical Approach* (UK 1998); Jean-Pierre Liégeois, *Gypsies. An Illustrated History* (London 1986); Wim Willems, *In Search of the True Gypsy. From Enlightenment to Final Solution* (London 1997).

material, socialpolitiska och samhällseliga åtgärder som vidtagits mot romer, det vill säga studerat en utdragen historia av marginalisering och social kontroll. Studier har också lyft fram olika kulturella representationer av romer och utvecklat teoretiska begrepp för att peka på annanhet.⁸ Forskningens starka fokus på romernas utanförskap har ibland, kanske omedvetet, osynliggjort aktörskap och förblindat forskningen så att den inte sett de praktiker och den verksamhet romer de facto utförde. Romernas försörjning och mångsyssleri har visserligen studerats,⁹ däremot saknas mikrohistoriska studier som skulle ta det materiella perspektivet på allvar. Vilka var romernas bytes- och handelsvaror? Vilka betydelse gavs dessa ting och hur tolkades denna försörjningsverksamhet av kunderna? Denna uppsats utgör ett försök att granska den rörliga handeln genom tingen och att analysera romernas handelsverksamhet genom den materiella ”spegelbilden”.¹⁰

Den rörliga handeln har överlag lämnat relativt få spår i historiska källor,¹¹ vilket delvis kan förklara varför även den romska gårdfarihandeln är svår att greppa.¹² Under slutet av 1800-talet ökade globalisering, transnationell handel och varuflöden, något som blev synligt i Finland

-
8. Se referenserna ovan. Forskare har begreppsliggjort romer i termer av annanhet, såsom ”de andra innanför” (*others within*), ”inhemska andra” (*domestic others*), ”interna andra” (*internal others*), ”inre främlingar” (*inner strangers*) eller som ”gränsfigurer” (*liminal figures*). Alla dessa begrepp hänvisar till romernas dubbla position dels som en etablerad minoritet inom nationalstaten, dels som en etnifierad grupp i samhällets utkanter. Se t.ex. Nordberg, *Boundaries of Citizenship*; Iulia-Karin Patrut, 'Phantasma Nation. "Zigeuner" und Juden als Grenzfiguren des "Deutschen" (1770–1920)', *Jahrbuch der Raabe-Gesellschaft* 1 (2006); Viola Parente-Čapková, 'A domestic other. The role of the Roma literary characters in the process of constructing Finnishness', *Multiethnica* 33 (2011), s. 8–21; Jonathan Boyarin, 'The Other within and the other without', Laurence J. Silberstein & Robert L. Cohen (eds), *The Other in Jewish Thought and History: Constructions of Jewish Culture and Identity* (New York 1994), s. 424–452.
 9. Lucassen, *Gypsies and Other Itinerant Groups*; Tervonen, "Gypsies", "Travellers", "Peasants"; Miika Tervonen, 'Kiertoalaisia, silmätikkujä ja rajojen ylittäjiä. 1800-luvun lopulta toiseen maailmansotaan', Panu Pulma (toim.), *Suomen romanien historia* (Helsinki 2012), s. 84–142.
 10. Daniel Miller (ed.), *Materiality* (Durham 2005), s. 8.
 11. Kati Mikkola & Laura Stark, 'Himotut ja halveksitut kulutustarvikkeet. Uusien kulutustottumusten vaikutukset suomalaisiin maalaisyhteisöihin 1800-luvun loppupuolella ja 1900-luvun alussa', *Historiallinen Aikakauskirja (HAik)* 2009:1, s. 4–6.
 12. Närmare kring de olika handelsformerna (t.ex. gårdfari-, bytes- och marknadshandel), se Anna Sundelins och Johanna Wassholms introduktionskapitel i detta temanummer.

genom den rörliga handeln.¹³ Tidigare forskning har visat hur ambulerande handelsverksamhet, gårdfari- och marknadshandel, gav särskilt underordnade sociala grupper, ofta etniska minoriteter, men även kvinnor och personer ur arbetarklassen, viktiga försörjningsmöjligheter.¹⁴ I Finland var det också etniska och religiösa minoriteter: judar, rysk-karelar, tatarer och romer, som i stor utsträckning stod för den rörliga handeln under slutet av 1800-talet.¹⁵ Det faktum att denna handel ofta var etnifierad bidrog till den nedlåtande och rasistiska synen på kringresande handlare. Samtidigt var dessa grupper hänvisade till en smal handels- och försäljningsnisch, något som också stärkte existerande stereotyper. Attityderna till judarna påverkade till exempel de stereotypa föreställningar som länge präglade synen på judisk handel.¹⁶ Den rörliga handeln var därtill en försäljningsverksamhet som attraherade de lägre samhällsklasserna. Med andra ord tilltalade marginaliserade försäljare marginaliserade konsumenter, vilket innebar att även konsumenterna framställdes i negativ dager. Konsumtionshistorisk forskning har visat hur de övre samhällsklasserna ofta hade en mycket nedsättande syn på allmogens, särskilt kvinnors, konsumtion och dess behövlighet, eftersom den ansågs utmana den sociala hierarkin.¹⁷ Hanna Lindberg, som studerar debatten om gårdfarihandel på Finlands lantdag under 1870-talet, visar hur både försäljare och kunder misstänkliggjordes: gårdfarihandlarnas varor var av dålig kvalitet, allmogen saknade för-

-
13. Se t.ex. Antti Häkkinen, 'Kiertäminen, kulkeminen ja muukalaisuuden kohtaaminen 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun maalaisyhteisössä', Antti Häkkinen, Panu Pulma & Miika Tervonen (toim.), *Vieraat kulkijat – tutut talot. Näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa*, HArk 120 (Helsinki 2005).
 14. Francesca Trivellato et al. (eds), *Religion and Trade. Cross-Cultural Exchanges in World History, 1000–1900* (New York 2014).
 15. Häkkinen, Pulma & Tervonen (toim.), *Vieraat kulkijat – tutut talot*; Anna Sundelins & Johanna Wassholms uppsats i detta temanummer. Om Finlands mångkulturella historia, se t.ex. Mats Wickström & Charlotta Wolff (red.), *Mångkulturalitet, migration och minoriteter i Finland under tre sekler*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland (SSLS) 803 (Helsingfors 2016).
 16. Laura Ekholm, 'Heikinkadun juutalaiset vaatekauppiat. Juutalaiset tekstiilialan yrittäjät 1900-luvun alun Helsingissä', Antti Häkkinen, Panu Pulma & Miika Tervonen (toim.), *Vieraat kulkijat – tutut talot*; Johanna Wassholm, 'Handel i marginalen. Den judiska småhandeln och lokalsamhället i Åbo i slutet av 1800-talet', *Historisk Tidskrift för Finland (HTF)* 102 (2017:4), s. 589–617.
 17. Laura Stark, *The Limits of Patriarchy. How Female Networks of Pilfering and Gossip Sparked the First Debates on Rural Gender Rights in the 19th Century Finnish Language Press* (Helsinki 2011), s. 106–109.

mågan att motstå bedrägliga gårdfarihandlare och kringresande handelsmän hade dåligt inflytande över lokalbefolkningen.¹⁸

Enligt Ian Mitchell har småhandeln genom tiderna väckt motstridiga reaktioner: dels möjliggjorde handeln försörjning och konsumtion, dels betraktade samhället denna form av försörjning med misstänksamhet.¹⁹ Trots sin många gånger viktiga funktion i lokalsamhället uppfattades handeln ofta som ett ohederligt sätt att försörja sig. Handelsyrket betraktades sällan som ett ”riktigt” eller hederligt yrke och kan i detta sammanhang förstås som ett ”skändligt” (*infamous*), ”ohederligt” eller ”paria” yrke (*pariah occupation*).²⁰ Anton Blok granskar olika yrken och försörjningsverksamheter under tidigmodern och modern tid i Västeuropa och menar att smuts, förorening, smitta och skam tillskrevs personer inom yrken såsom sotare, prostituerade, kvacksalvare, kastrerare, slaktare, gravgrävare och så vidare.²¹ Dessa skrån var skändliga (*infamous*) eftersom de befann sig i gränserna för ett socialt tillåtet beteende, men också utanför ett socialt accepterat rum. Det faktum att yrkesutövarna var fattiga bidrog till marginaliseringen. Därtill var dessa arbetare ofta rörliga, eftersom arbetet var säsongsbetonat, men krävde specialfärdigheter. Bloks tes är att de mest föraktade människorna i samhället samtidigt är de mest outhärliga. Dessa skrån eller yrken var verksamheter som var nödvändiga för samhället men överläts åt grupper som befann sig i samhällets utkanter.²²

Romer hörde till en social grupp som länge hade hand om arbetsuppgifter som var nödvändiga, men som hade låg status i det finländska samhället. Under 1800-talet försörjde sig många romer som risare (*kihlakunnan piiskuri*), ett illaberyktat och fruktat yrke. Till risareyrket hörde utförandet av kroppsstraff några gånger per år i enlighet med tingsrättens domar, men också en rad andra avskydda arbetsuppgifter

18. Hanna Lindbergs uppsats i detta temanummer.

19. Ian Mitchell, *Tradition and Innovation in English Retailing, 1700 to 1850* (Farnham 2016), s. 62.

20. Anton Blok, *Honour and Violence*, se särskilt 'Infamous occupations' (Cambridge 2001), s. 44–68; Hasia R. Diner, *Roads Taken. The Great Jewish Migrations to the New World and the Peddlers Who Forged the Way* (New Haven 2015); Laura Ekholm, *Boundaries of an Urban Minority. The Helsinki Jewish Community from the End of Imperial Russia until the 1970s* (Helsinki 2013).

21. Blok, *Honour and Violence*, s. 44–68, kapitlet 'Why Chimney-Sweeps Bring Luck'.

22. Jfr Wassholm, 'Handel i marginalen', s. 662.

såsom garvare och kastrerare.²³ Till den traditionella djurskötseln, som var en av romernas viktigaste inkomstkälla, hörde arbetet med att inseminera och kastrera grisar och hästar. Kastrerarna betraktades ofta som smutsiga och motbjudande; något som bekräftar Bloks tes om skändliga yrken. Många romer försörjde sig också under 1800-talet som lump- och glassamlare, i Sverige kända som så kallade ”tattararbeten”.²⁴ Senare under förbudslagstiden arbetade många romer som ”tråkare”, det vill säga som spritsmugglare, något som också bidrog till den pejorativa synen på romer.²⁵ På detta sätt etnifierades vissa yrken och arbetsuppgifter: för romernas del blev pariastämpeln långlivad.

En annan faktor som påverkade synen på romer och deras försörjningsverksamhet var den så kallade ”zigenarfrågan” (*mustalaiskysymys*) från 1860-talet framåt. I sin gedigna forskning om finländska romer visar Miika Tervonen hur tonen gentemot romer mörknade efter hungeråren (1866–1868) och kulminerade i ”zigenarfrågan”, som var lantdagens försök att ”lösa problemet” med romerna, men frågan engagerade även gemene man. Mot slutet av 1800-talet publicerades över hundra tidningsartiklar per år om romerna, vika oftast handlade om lösdriveri, tiggeri, brottslighet och omoral.²⁶ Det stora problemet gällde rörligheten och synen på ”zigenaren” som ovillig eller rentav oförmögen att utföra regelrätt (jordbruks)arbete.²⁷ Därmed bröt romerna mot vedertagna sociala normer och ideal enligt vilka arbete fungerade inte bara som dygd utan som ett tecken på normativt medborgarskap. Martin Ericsson, som studerar ”tattarfrågan” i svensk politik, visar hur romernas traditionella ekonomiska verksamheter, såsom gårdfarihandel, förtening och lumphandel, inte betraktades som ”riktigt” arbete. I de nordiska agrarsamhällena baserades individens status på ägande och brukande av jord eller på att man ingick i en anställningsrelation till

-
23. Panu Pulma, 'Kerjäläisyys, irtolaisuus, "mustalaisuus". Historiallisia yhteyksiä', Virpi Mäkinen & Anne Birgitta Pessi (toim.), *Kerjääminen eilen ja tänään* (Tampere 1999), s. 77; Tervonen, 'Kiertolaisia, silmätikkuja ja rajojen ylittäjiä', s. 107.
 24. Panu Pulma, 'Maalaiselämän hidas muutos', *Suomalaisen arjen historia. Säätyn Suomen* (Helsinki 2007), s. 77.
 25. Pulma, 'Kerjäläisyys, irtolaisuus, "mustalaisuus"', s. 90.
 26. Tervonen, 'Kiertolaisia, silmätikkuja ja rajojen ylittäjiä', s. 94.
 27. Romerna var de facto mångsysslare och försörjde sig på liknande sätt som många andra obesuttna: som drängar, pigor, tjänstehjon, säsongarbetare, diversearbetare, hovslagare, men också som torpare, ofta i förening med hästhandel. Se Tervonen, "Gypsies", "Travellers", "Peasants".

någon som gjorde det.²⁸ Ekonomisk verksamhet, såsom kringresande handel, innebar varken jordbruksarbete eller anställningsförhållande, vilket bidrog till paria-stämpeln. Det ständiga vandrandet från socken till socken i stora familjeenheter bröt även mot ståndssamhällets idé om människans fixerade plats i ett socialt system, i all synnerhet om man inte ägde jord eller övrig egendom, och om man inte kunde uppvisa ett lagligt yrke. Rörlighet var därmed något skrämmande, som inte bara var kriminellt (under lösdrivarförordningen) utan också rubbade den sociala ordningen.²⁹ I den begynnande och tilltagande nationalismens tidevarv, där individens tillhörighet i samhällsgemenskapen definierades utgående från tanken om enhetlighet med idealet: ett folk, ett territorium, en kultur, en religion och ett språk,³⁰ kom romerna, men också judarna, att konstrueras som ett hot mot samhällsordningen.³¹

Romernas handel och försörjning

Vandrande Zigenarföljen har förekommit mycket i dessa trakter. Zigenarnas färder återkom alla tider på året. Ibland med kortare mellantid o. ibland längre. I synnerhet då det närmade sig en marknad i någon av grannstäderna Nykarleby o. Gamlakarleby var zigenarna i farten och småningom på väg till marknaden. Likadant efter marknaderna hade man kännning av stora följen i trakten.
(Informant från Jakobstad)

Frågelistan ”Vandrande zigenare” (”Kiertävät mustalaiset”) som skickades ut över hela Finland 1971 var utformad av Anne-Maria Reinilä och kan ses som ett led i 1970-talets uppvaknade intresse för nationella minoriteter. Denna och motsvarande kartläggningar som gjordes var starkt formade av diskurser kring det ”nationella”, vilket även inbegrep minoriteter. Vid Museiverket är dessa samlade under begreppet ”nationella vetenskaper” (”kansalliset tietee”).³²

28. Ericsson, *Exkludering, assimilering eller utrotning?*, s. 73; Tervonen, ”Gypsies”, *”Travellers”, ”Peasants”*, s. 42.

29. Pulma, ”Kerjäläisyys, irtolaisuus, ”mustalaisuus””, s. 83.

30. Se t.ex. Benedict Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (London 1983).

31. Som etnifierade grupper passade romer och judar inte in i tanken om den enhetliga nationen och medborgarskapsidealet. Kring ”judefrågan”, se t.ex. Laura Ekholm, ’Mellan öst och väst. Finlands judiska historia under 1800- och 1900-talet’, Mats Wickström & Charlotta Wolff (red.), *Mångkulturalitet, migration och minoriteter i Finland under tre sekel*, SLS 803 (Helsingfors 2016), s. 176–201.

32. Se Ann-Catrin Östmans uppsats i detta temanummer.

Frågelistan inleds med följande upprop:

Vandrande zigenare

På senaste tider har man börjat inse, att även den bland oss levande och verkande zigenarstammen hör till vårt forskningsfält. Zigenarnas egenartade kultur befinner sig – liksom vår egen bondekultur – i ett förvandlingsskede. Därför borde man om denna kultur erhålla sakliga och belysande uppgifter innan den helt försvinner. Först bör vi klarlägga hur och var i Finland zigenarna rört sig och vistats. Vi hoppas genom Er få uppgifter beträffande Er socken.³³

Svaren från ”Vandrande zigenare”-frågelistan har insamlats stads- och kommunvis. För att få ”saklig” information om ”zigenarstammens” ”egenartade” kultur innehåller frågeformuläret 17 detaljerade frågor. Frågorna handlar om när och var romerna rörde sig, var de övernattade (och huruvida detta tilläts), i hur stora konstellationer de reste, ifall det fanns särskilda gårdar som gav dem nattlogi, vad för slags saker de hade med sig, på vilket sätt romernas uppträdande och varor skilde sig från ortsbefolkningens, på vilket sätt man var i kontakt med varandra, huruvida man tog intryck av varandras seder, hur de tillverkade sin mat och tvättade sig, vilka förändringar i rörlighet och levnadssätt som skett, om det funnits fast bosatt ”zigenarbosättning” i informantens hemsocken. Frågelistans upplägg konstruerar en tydlig skillnad mellan ”dem” (”zigenare”) och ”oss” (finländare), och är uppbyggd kring hur annorlunda romerna antas vara.³⁴ Själva frågorna illustrerar förgivettagna stereotyper om romer och styr givetvis de svar som inkommit och som här analyseras.³⁵

Informanternas svar täcker tiden från tidigt 1900-tal fram till insamlingsåret 1971. Jag har studerat svar från hela Svenskfinland (Öster-

33. Nationalmuseum. Etnografiska avdelningen. Frågelista A17/1971. På finska lyder uppropet: ”Viime aikoina on yhä vakavammin herätty huomaamaan, että keskuudessaamme asuva ja liikkuva mustalaisheimo kuuluu tutkimuksemme piiriin sekini. Mustalaisten omaperäinen kulttuuri on muuttumisvaiheessa kuten oma suomalainen talonpoikauskulttuurimmekin. Siitä olisi saatava asiallista ja valaisevia tietoja ennenkuin se kokonaan häviää. Ensimmäinen tehtävämme on selvittää miten ja missä mustalaiset ovat Suomessa liikkuneet ja oleilleet, ja tästä toivomme saavamme pitäjakohtaisia tietoja Teiltä, kunkin paikkakunnan asukkailta.”

34. Jfr Stark, ’The politics of folklore, the policy of collecting it’, s. 152.

35. Kring dylika etnografiska frågelisters etiska problematik, se Blomster & Mikkola, ’Inclusion and exclusion of Roma in the category of Finnish folklore’; Snellman, ’Kansatieteellisten karttojen takaa’; Olsson & Stark, ’Making cultural heritage in Finland’; Stark, ’The politics of folklore, the policy of collecting it’.

botten, Åboland, Nyland). Det svenskspråkiga kustområdet utgör en intressant fallstudie om hur en språklig minoritet (finlandssvenskar) möter en etnisk minoritet (romer). Därtill är romerna nästan undantagslöst finskspråkiga, vilket ger fallet ytterligare en dimension. Finlandssvenskars erfarenheter av och möten med gårdsfarihandlande romer under tidigt 1900-tal finns inte dokumenterade i någon större utsträckning. Många av informanterna nämner dels att romerna talade finska, dels hur de själva hade svårigheter med att både tala och förstå finska, vilket påverkade deras möten med och erfarenheter av romer. Samtidigt kan finlandssvenskarnas minoritetsposition inte jämföras med romernas ställning. Finlandssvenskarna inkluderas i det nationella projektet och ges företrädet att berätta historien om De Andra. Upplägget för frågelistan handlar om ”vi” och ”dem”, i vilken ”vi” är finländare, till vilka finlandssvenskarna givetvis räknas, och ”de” är romer.³⁶

Sammanlagt har jag analyserat svar från 32 kommuner. Från vissa kommuner har endast ett svar inskickats, men från några kommuner har två till tre svar inkommit. Det finns inte personuppgifter om informanterna, det går inte ens att veta hur många av dem som är kvinnor och hur många män, eftersom vissa informanter endast uppger förnamnets initial. Uppgifter om ålder finns inte heller. De flesta hänvisar till 1920- och 1930-talen för sina tidigaste minnen av romerna, men vissa till seklets början, då många av skribenterna var barn. Det skulle betyda att flera informanter var födda på 1910-talet eller tidigare. Informanternas sätt att besvara frågebatteriet varierar. Vissa har svarat utförligt med flera meningar för varje fråga och små berättelser med anekdoter, medan andra har svarat mycket kortfattat och inte nödvändigtvis på varje fråga. Jag har i min analys fokuserat på svar som på något sätt tar upp romernas handels- och försörjningsverksamhet. Eftersom vissa informanter skriver mera utförligt, återkommer dessa oftare i de citat jag presenterar. I frågelistan är det få frågor som konkret tar upp romernas sätt att försörja sig. Vissa frågor tangerar indirekt uppehålle och försörjning, såsom frågorna om var romerna fick

36. Thomas Hylland Eriksen betraktar tillämpandet av systematiska distinktioner mellan fränder och utomstående, mellan ”Oss” och ”Dem”, som grundläggande för etnicitet. Etniciteten förutsätter ett institutionaliserat förhållande mellan avgränsade kategorier vilkas medlemmar betraktar varandra som kulturellt särpräglade. Eriksen, *Etnicitet och nationalism* (Falun 1993), s. 28.

slå läger och om det fanns särskilda "värdfamiljer" som gav husrum och övernattningsställe, och hur romerna ersatte övernattningen. Även frågor om romernas varor ger vissa upplysningar om försäljningsverksamhet. En fråga handlar om interaktionen mellan romerna och lokalbefolkningen: "I vilken mån umgicks zigenarna och deras värdfolk? Bytte man varor, diskuterade man om allmänna ting, tog man intryck av varandras seder?"

Om vi tar i beaktande hela tidsperioden (cirka 1910–1971) innefattar den ett flertal stora samhälleliga förändringar som påverkade romernas liv och utkomst. Även om "zigenarfrågan" så småningom ebbade ut förblev romerna en problematisk fläck på nationens nät-hinna. Kringen och i synnerhet evakueringen av Karelen hade ödesdigra följder för romerna, eftersom två tredjedelar av romerna var bosatta i området. Panu Pulma uttrycker sig träffande när han säger att "när den vanliga evakuerade karelaren förlorade sitt hem, förlorade romen en hel socken".³⁷ Med detta avser han att romerna blev av med hela sitt potentiella sockenkundsklientel och därmed sina utkomstmöjligheter. Efterkrigstiden, som många av informanterna hänvisar till, är därmed en tid då ett stort antal romer befann sig i rörelse på jakt efter kunder, hem att övernatta i och arbete som kunde ge mat för dagen. Moderniseringen och urbaniseringen innebar också nya utmaningar för romerna. Städernas allt strängare restriktioner och kontroll över mångleri och tiggeri under 1940- och 1950-talen var främst riktade mot romerna, som hade svårigheter att anpassa sina traditionella försörjningskällor till den urbana världen.³⁸ Under 1960- och 1970-talen skulle det nya välfärdssamhället ta sig an romerna som en marginaliserad grupp. "Romsk socialpolitik" eller socialpolitik inriktad på romer skulle ge romerna bättre levnadsvillkor och utbildning. Det är i denna kontext frågelistan tillkomst måste förstås. Det symptomatiska är givetvis att det är majoritetsbefolkningen som ombeds berätta romernas historia och inte romerna själva.³⁹

37. Pulma, 'Kerjäläisyys, irtolaisuus, "mustalaisuus"', s. 89.

38. *Ibid.*, s. 90–91.

39. Se Pulma (toim.), *Suomen romanien historia*; Tervonen, "Gypsies", "Travellers", "Peasants" och 'Kiertolaisia, silmätikkuja ja rajojen ylittäjiä' för romers eget minnesmaterial.

Ting och rörlighet

De färdades med häst och kärra, och som bytesvaror hade de knappar, sytråd, nålar, knivar, strumpband osv. som de kunde tillbyta sig matvaror för sig själva och hästarna. [...] Som jag tidigare nämnde så utbytte man varor mot livsmedel. Och många av zigenarna sade att de kunde spå i kort, och folket i forntiden var mycket vidskepliga på landsbygden, så zigenarna kunde ibland göra en vacker slant. (Informant från Korsnäs)

Gårdfarihandeln var organiserad kring ting. I säckar och kärror, både till häst och till fots, transporterades varor som var ämnade för försäljning eller utbyte. Romernas viktigaste handels- och bytesvaror var hästar, hästrelaterade redskap och utrustning samt handarbeten, ofta spetsar. Därtill såldes och byttes mindre varor såsom klockor, bleckkärl, knappar, nålar, kammar, klädesplagg, knivar och tvålar. I minnesmaterialet blir handelsverksamheten synlig genom varorna som samtidigt möjliggjorde möten mellan majoritetsbefolkningen och romerna. I teorier om materiell kultur och materialitet förstås artefakter, varor och ting inte som passiva objekt, utan som sociala aktörer som är aktivt delaktiga i att skapa ”det sociala”.⁴⁰ James A. Knapp och Jeffrey Pence talar om en ”materiell vändning” inom humaniora och samhällsvetenskaper som en kritik av socialkonstruktivismens och diskursanalysens ensidiga fokus på det språkliga.⁴¹ Kritikerna ansåg att det materiella i sig inte hade betraktats som betydelsefullt utan reducerats till diskurser och tecken. ”Like words in the postmodern 1980s, things today are shaking our fundamental understandings of subjectivity, agency, emotions, and the relations between humans and nonhumans”⁴², skriver historikern Frank Trentmann. Inom studier av materiell kultur (*Material Cultures Studies*) betraktar man kort och gott den materiella kulturen som aktiv med en självständig roll i förhållande till människor. Tanken är att den materiella kulturen inte bara avspeglar samhällets kultur utan

40. Bruno Latour, *Science in Action. How to Follow Scientists and Engineers through Society* (Harvard 1987); *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory* (Oxford 2005).

41. James A. Knapp & Jeffrey Pence (eds), 'Between Thing and Theory', *Between Thing and Theory, or, The Reflexive Turn, Part I*, special issue, *Poetics Today* 24 (2003:4), s. 652.

42. Frank Trentmann, 'Materiality in the future of history. Things, practices, and politics', *Journal of British Studies* 48 (2009), s. 283–284.

är med om att skapa den.⁴³ Artefakter förkroppsligar sociala relationer och representerar en slags materialisering av dessa. Romernas materiella kultur kännetecknades av ett visst slags klädsel, smycken samt de varor som uttryckligen sammankopplades med romer, särskilt hästarna, hästvagnarna och spetsarna. Dessa artefakter förkroppsligade samtidigt romernas renlighetskultur.⁴⁴

Under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet fyllde nya handelsvaror ett stort behov. Varor var efterlängtade, särskilt på landsbygden där tillgången till produkter var begränsad. Textilier, arbetsredskap, lump, hår, hästmanar och metall såldes, byttes, återanvändes och gavs olika betydelser. Industrialiseringen bidrog till att allt fler fick tillgång till och råd med billiga bomullskläder, och de rörliga handelsmännen var viktiga för spridningen av nya textilvaror på landsbygden.⁴⁵ Arjun Appadurai diskuterar ”tingens sociala liv” eller ”tingens biografi” och visar hur objekt cirkulerar, vandrar och blir omdefinierade på olika sätt som konsumtionsvaror.⁴⁶ Ett exempel på ting som var i omlopp och tillskrevs nya innebörder var begagnade kläder, som blev viktiga och eftertraktade handelsvaror för de lägre samhällsklasserna under 1800-talet.⁴⁷ På detta sätt blev även fattiga personer konsumenter och kunde påverka handelsutbyten. Daniel Miller studerar konsumtionens betydelse för människans identitetsformering och pekar på dynamiska relationer mellan konsumtionsvarors materialitet och det kulturella tillägnet av dessa varor. Enligt Miller formas det mänskliga subjektet i det materiellas ”spegelbild”.⁴⁸

I den rörliga handeln specialiserade sig olika grupper av försäljare med hjälp av varor, geografisk planering och nätverk. De rysk-karelska

43. Se t.ex. Tine Damsholt & Gert Simonsen, 'Materialiseringer, processer, relationer och performativitet', Damsholt, Simonsen, Gert & Mordhorst (red.), *Materialiseringar, Nye perspektiver på materialitet och og kulturanalyse* (Aarhus 2009), s. 12.

44. Om romers klädsel och renlighetskultur, se Anna Maria Viljanen, 'Den romska kulturens föränderliga former och permanenta strukturer', Panu Pulma (red.), *De finska romernas historia från svenska tiden till 2000-talet* (Helsingfors 2015).

45. Häkkinen, 'Kiertäminen, kulkeminen ja muukalaisuuden kohtaaminen 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun maalaisyhteisössä', s. 249. Se även Sundelin & Wassholm i detta temanummer.

46. Arjun Appadurai (ed.), *The Social Life of Things. Commodities in Cultural Perspective* (Cambridge 1986).

47. Se t.ex. Jon Stobart & Ilja Van Damme (eds.), *Modernity and the Second-Hand Trade. European Consumption Cultures and Practices, 1700–1900* (New York 2010).

48. Miller, *Materiality*, s. 8.

gårdfarihandlarnas⁴⁹ viktigaste handelsvaror var textilier. Detsamma gällde de judiska försäljarna. Judarna och de muslimska tatarerna idkade handel främst i städerna, medan de rysk-karelska gårdfarihandlarna rörde sig på landsbygden, liksom romerna.⁵⁰ Romerna var specialiserade på hästhandel, men sålde även handarbeten. Kringresande handelsmän var beroende av ett nätverk av kunder, distributörer och återförsäljare. Både varor och försäljare befann sig i rörelse nationellt och transnationellt. Vissa försäljare reste och vandrade ensamma eller i mindre grupper, medan romerna rörde sig i familjeenheter. De romska familjernas handelspraktiker skilde sig därmed avsevärt från de övriga resande handelsmännens, eftersom både kvinnor och barn var involverade i försäljningsverksamhet, medan den rysk-karelska och den judiska rörliga handeln var ett manligt entreprenörskap. I det romska följet hade varje person och generation egna uppgifter, roller och strategier som bidrog till att säkra familjens överlevnad. Anna Sundelin och Johanna Wassholm som studerar hårhandeln under 1800-talet och Maiju Keynäs som kartlagt de rysk-karelska gårdfarihandlarnas rutter visar hur handlandenas nätverk både inom och utanför de nationella gränserna spelade en viktig roll för ett effektivt varuutbyte och för att säkerställa gårdfarihandlarnas utkomst.⁵¹ Också romerna etablerade nätverk genom att hålla sig till ett begränsat geografiskt område och genom att återvända till bekanta kunder och bondgårdar. Däremot var romernas transnationella nätverk inte lika omfattande som rysk-karelskarnas, judarnas eller tatarernas dito, vilka kunde utnyttja sina kontakter i Ryssland för att förbättra sin marknadsposition.

Romernas handelsverksamhet och därmed deras försörjning var beroende av rörlighet. Jakten på nya kunder och återknytandet av kontakt med gamla kunder krävde ständig förflyttning. Romernas yrkeskunskaper var därför knutna till en flexibel ekonomisk anpassning där rörlig handel var central. Gårdfari- och marknadshandeln kunde lätt kombineras med vandrandet, men även med säsongarbete och hant-

49. De rysk-karelska gårdfarihandlarna gick under många namn, såsom ”påsarissar”, ”arkangeliter”, ”laukkuryssar” och ”kontryssar”.

50. Häkkinen, ”Kiertäminen, kulkeminen ja muukalaisuuden kohtaaminen”.

51. Se Sundelins & Wassholms uppsats i detta temanummer; Maiju Keynäs, *Vienan- ja aunuksenkarjalaisten Suomessa harjoittama laukkukauppa maakaupan vapauttamisesta laittoman kulkukauppa-asetuksen antamiseen saakka (1859–1900)*. Opublicerad licentiatavhandling (Helsinki 1981), s. 125.

I det romska följet hade varje person och generation egna uppgifter, roller och strategier som bidrog till att säkra familjens överlevnad. Bild: E. W. Rossi, 1900–1915. Mellersta Finlands museum.

verks- och reparationsarbete.⁵² Romska familjer färdades med häst och kärra; ofta i mindre grupper, en till två familjer, med barn och far- och morföräldrar, men ibland i större konstellationer beroende på säsongen. Samma familjer (finska: *samat sakit*) rörde sig på ett begränsat område med ungefär två till tre socknar och återkom till samma gårdar. Undantaget utgjordes av resor för att besöka släktingar och längre marknadsbesök. I ett land som Finland med en utspridd och liten befolkning och ett relativt sett lågt antal romer brukade romska familjer sinsemellan komma överens om vilka områden och socknar som skulle vara ”deras”. På detta sätt förvärvade romska familjer ett slags ”ägande” över vissa områden inom vilka endast de kunde idka handel och tigga.⁵³ Regeln hos romerna var att man inte skulle idka handel med andra romer, utan försäljningsverksamheten skulle riktas till majoritetsbefolkningen.⁵⁴ Tervonen visar hur romerna blev per-

52. Minken, *Tatere i Norden för 1850*, s. 428; se även Tervonen ”Gypsies”, ”Travellers”, ”Peasants”.

53. Martti Grönfors, ’Social control and law in the Finnish gypsy community: Blood feuding as a system of justice’, *Journal of Legal Pluralism* 24 (1986), s. 102.

54. Stark, ’The politics of folklore, the policy of collecting it’, s. 158.

sonligt bekanta med folket i de välbekanta husen (finska: *tutut talot*) och i dem var det lätt att få härbärge. Det var inte ovanligt att romerna hade affärer och kontakter med samma hus i flera generationer. Enligt Tervonen utgjorde ”bekanta hus”-principen en byteshandel där romerna betalade för mat och husrum genom att utföra olika arbetsysslor. Denna byteshandel där romer utförde arbetstjänster i gengäld för uppehälle på bondgårdar syns emellertid inte i de finlandssvenska minnesberättelserna: ingen av informanterna uppger att romer arbetade på bondgårdarna.

Jag diskuterade ovan hur det sena 1800-talets ”zigenarfråga” var organiserad kring romernas problematiska rörlighet. I 1971 års minnesmaterial är samma diskurs starkt närvarande; redan själva uppropet till frågelistan avspeglar tanken om vandrandet som något som kännetecknar ”zigenaren”. Romernas rörlighet och det ”kringvandrande livet” återkommer i berättelserna och går igenom dem som en röd tråd. Många informanter pekar på en ensidig verksamhet, där romerna främst sysslade med att vandra från by till by tiggande och lurande till sig pengar. Det sena 1800-talets diskurs om romers lättja och ovilja att arbeta är seg, och är starkt närvarande i minnesberättelserna. Informanterna formulerar sig så här:

Det är ju nog bekymmersamt att människor inte är bofasta och arbetsamma utan helst vill vara på resa och inte arbeta.
(Informant från Pedersöre)

Men mest har de levat på tiggeri och hästförsäljning, samt små bedregerier om det passar i programmet.
(Informant från Helsingfors)

Zigenarnas seder avvek i allt från ortsbefolkningen. De betraktades helt enkelt som någon slags paria, som ingen ville ha någonting att göra med. De var hatade för sitt tiggeri och tjuvnad och sitt sturska uppträdande.
(Informant från Purmo)

Zigenarna hade totalt andra seder än ortsbefolkningen, de gick omkring och tiggde och till ock med stal där det passade sig.
(Informant från Borgå)

Minnesmaterialet är motstridigt: å ena sidan uppger många informanter att ingen som helst kontakt existerade mellan romerna och lokalbefolkningen:

I Borgå-trakten fick zigenarna ingen inkvartering. [...] De blevo inte härbärgade här. [...] Ingen umgicks med zigenarna.
(Informant från Borgå)

Å andra sidan kan många informanter namnge familjer och hus som tog emot romer. Vissa informanter vill inte namnge de familjer som tog emot romer, medan andra nämner de som gav romer härbärg. Informanten från Purmo (citad ovan) som kallade romerna för ”någon slags paria” ansåg att även de familjer som emottog romer ”ådrog sig avoghet från de andra bybornas sida”.

Trots såväl informanternas som den offentliga diskursens framställning av vandrandet som ad hoc eller oplanerat (”Zigenarnas färder föreföll planlösa, de irrade från en by till en annan och tiggde”), bekräftar de finlandssvenska frågelistsvaren de facto Tervonens tes om att de romska familjerna återvände till de bekanta husen:

De, som en gång börjat hysa zigenare fick taga emot dem gång efter annan. De kom nämligen igen och alltid till samma ställe, när de var ute på sina vandringar. Blev de avvisade då senare, så lydde de inte utan stannade kvar. Värdfamiljerna var bondfamiljer med både äldre personer och barn. [...] När dom fått övernatta en gång så kom dom nog varje gång dom färdades.
(Informant från Närpes)

Att etablera och upprätthålla nätverk av kunder och välvilliga gårdar var således centralt, en strategi som kännetecknade den rörliga handeln överlag. Detta var emellertid en stor utmaning för romerna, som befann sig ”lägst ner” inte bara i samhällshierarkin, utan också i relation till övriga kringresande handlare. De hade dessutom minst att ”erbjuda” enligt kunderna.

Könad och etnifierad handel

Romernas arbetsfördelning, varor, handelsverksamhet och de sociala nätverk som etablerades mellan romerna och lokalbefolkningen var strikt könade. Feministiska teoretiker har visat hur artefakter förkroppsligar, uttrycker och formar könade sociala relationer.⁵⁵ Genus

55. Se t.ex. Anne Jorunn Berg & Merete Lie, 'Feminism and constructivism. Do artifacts have gender?', *Science, Technology, & Human Values* 20 (1995:3), s. 332–351; Nelly Oudshoorn, Ann Rudinow Saetnam, Merete Lie, 'On gender and things: Reflections on an exhibition on gendered artifacts', *Women's Studies International Forum* 25 (2002:4), s. 471–483.

kan inskrivas på varor genom att de associeras med en könad arbetsfördelning (till exempel män tillverkar redskap medan kvinnor gör handarbeten), men även med könade myter och symboler. Romska kvinnor och romska män hade en tydlig arbetsfördelning med olika uppgifter och ting som sina handelsvaror, vilka kopplades till diskurser kring kvinnlighet och manlighet. Romska kvinnor vände sig till bondgårdens kvinnor, medan männen skapade relationer till gårdens män.

Kaffekannor och spetsar – ”kvinnliga” artefakter och nätverk

Marknadshandeln var viktig för romernas utkomst, men den största delen av handeln skedde i privata hem i form av gårdfarihandel. Här var social förmåga central. Utgående från minnesmaterialet verkar etablerandet av förtroende mellan lokalbefolkningen och den romska familjen i huvudsak ha varit på kvinnornas (och barnens) ansvar. Denna kontakt kunde vara avgörande även för den fortsatta verksamheten, och påverkade de romska familjernas rörlighet och rutter. Etablerandet av kontakt med potentiella kunder och skapandet av förtroende var därmed avgörande. Den första viktiga uppgiften när följet närmade sig en bondgård var att stifta kontakt med bondgården. Eftersom många informanter vittnar om att de inte ville släppa in romer i sina hus (”lås alla dörrar”) och barnen blivit uppskrämda med berättelser om hur romer ”rövar bort barn, stjäla och slåss” var det ingen enkel match att komma över tröskeln. Även om utifrån kommande grupper ofta betraktades med misstänksamhet från lokalsamhällets sida, ger källorna vid handen att förhållningssättet gentemot romer var ”mera” negativt än vad som var fallet mot övriga etniska minoriteter som bedrev rörlig handel. Johanna Wassholm och Anna Sundelin, som studerat minnesmaterial gällande rysk-karelska gårdfarihandlare i Finland, visar hur kunderna förhöll sig välvilligt till dessa ”påsarystar” som de gärna tog emot och vars besök i byn ofta rentav var efterlängtat.⁵⁶

Ur informanternas svar framkommer den avgörande rollen som kvinnor och barn hade för att ”få in foten” i bondgårdarna och därmed möjliggöra handel, byteshandel och tiggeri:

56. Johanna Wassholm & Anna Sundelin, 'Emotions, trading practices and communication in transnational itinerant trade: encounters between "Rucksack Russians" and their customers in the late nineteenth- and early twentieth-century Finland', *Scandinavian Economic History Review* 2018:2.

Tidigaste minnen är, att man inte ville ha zigenare i sitt hus, utan man stängde dörren när ett följe observerades. Man varskodde grannarna också när ett följe kom. Vanligen brukade en zigenarkvinna smyga sig först med ett litet barn på armen. Man hade då svårt att utvisa henne. Hon bad enträget om att få koka kaffe och försäkrade, att foljet är bara tre personer. När kaffet var färdigt var stugan full med zigenare i alla storlekar och åldrar.
(Informant från Jakobstad)

Att först skicka kvinnor och barn var en tydlig strategi eftersom dessa troligtvis betraktades som mindre hotfulla än män och kanske väckte känslor av empati. Eftersom lokalsamhället ville hålla romerna borta, behövde de romska familjerna möjligtvis en mera avancerad strategi än övriga gårdfarihandlare. Till skillnad från andra handelsidkande kringresande grupper kunde romer dessutom nyttja denna strategi, eftersom de hade barn och kvinnor med sig, vilket inte var fallet med till exempel de rysk-karelska gårdfarihandlarna.

Utöver kvinnornas uppenbara sociala skicklighet och barnens oskyldighet fungerade en artefakt som en central aktör i det första mötet mellan lokalbefolkningen och resenärerna: kaffekannan. Till den romska traditionen hörde att varje familj hade sin egen kaffe-panna och sockerask.⁵⁷

Dessa Zigenarföljen (Tattar lassä) kom regelbundet varje vår och höst i marknads-tider, dock reste de däremellan också både vinter och sommar. Mina tidigaste minnen av Zigenare är från sommaren 1921 [...] och ett Zigenarfölje om 7 personer kom in till oss i stugan samt frågade om de fick koka kaffe där i sina medhavda kaffe-pannor. Min syster tordes ej neka dem, utan låvade om de då efter kaffe drickandet skulle resa sin väg vilket de låvade. Dock hann de ej bli färdiga innan ytterligare 5 andra hästlass körde inne på gården, och där kokades det och de vattnade sina hästar, och tvättade sig själva i brunnsämbaret. Men på kvällen då min far, mor och de äldre syskonen kom hem från höslättern vid utängarna, då fick de respass, ty far var trött och på dåligt humör, jag minns att den sista "tattarn" zigenaren gick ut med ryggen före rädd för att far skulle slå honom.
(Informant från Pedersöre)

Bland de ting som romerna hade med sig, både för eget behov och för försäljning, användes kaffekannan som ett medel för att etablera en kvinnlig relation eller åtminstone någon form av kommunikation mellan den romska kvinnan och husmodern. Den medhavda kaffekannan återkommer i skildringarna av den process varigenom romska

57. Risto Blomster & Väinö Lindberg, 'Romernas hästar och vagnar', Panu Pulma (red.), *De finska romernas historia från svenska tiden till 2000-talet* (Helsingfors 2015), s. 141.

familjer vann tillträde till bondgården. Kaffekannen var ett kvinnligt kodat ting eftersom mathushållning hörde till kvinnornas uppgifter i en könad arbetsfördelning. Genom att ha med en egen kaffekanna och genom att erbjuda kaffe åt värdfolket visade den romska kvinnan att hon inte kommer att vara till besvär, utan tvärtom erbjöd hon en trevlig kaffestund, kanske spådde lite i händer eller kort, visade sina spetsar och berättade skvaller om granngården. Att förmedla nyheter och skvaller var i och för sig ett typiskt drag för rörliga handelsidkande grupper,⁵⁸ men romer tillförde ett extra element genom kvinnornas spående.

I minnesmaterialet skildras handelsprocessen så att de ”ekonomiska förhandlingarna” inleds med att den romska kvinnan, oftast tillsammans med ett litet barn eller flera, ber att få komma in och koka kaffe åt värdfolket. I berättelserna övertygar hon värdfolket om att det endast är hon och barnen som behöver nattlogi och lite mat. Med barnets hjälp väddar kvinnan till husmoderns moderliga välvilja och empati, och det blir svårt att säga nej till ett hungrigt litet barn. Strax efter att husmodern låtit kvinnan och barnen komma in fylls gården med romska män och pojkar som kommer i sina hästkärror. Eija Stark visar hur berättelsen om den romska kvinnans strategi att bli insläppt i bondgården och därefter inleda sitt tiggeri efter mjöl, gryn eller salt är en återkommande diskurs i finländsk folklöre om romer.⁵⁹ Även om dessa möten oftast skedde inom den kvinnliga hushållssfären är det ett narrativ som både manliga och kvinnliga informanter återger.

Vanligen komma de två eller en kvinna som gör sig något ärende för att komma in. Ibland sälja en spetsbit eller spå. I stadens närhet går de ej just i stora följen, kanske på landsorten.

(Informant från Helsingfors)

Byteshandel var central, om inte avgörande, för romernas uppehälle. Under slutet av 1800- och början av 1900-talet var byteshandel vanlig inom småhandeln. Många grupper som idkade rörlig handel i Finland försörjde sig genom denna verksamhet.⁶⁰ Den enklaste och kanske vik-

58. Häkkinen, 'Kiertäminen, kulkeminen ja muukalaisuuden kohtaaminen', s. 250.

59. Stark, 'The politics of folklore, the policy of collecting it', s. 162.

60. Häkkinen, 'Kiertäminen, kulkeminen ja muukalaisuuden kohtaaminen', s. 249; Keynäs, *Vienan- ja aunuksenkarjalaisten Suomessa harjoittama laukkukauppa*, s. 214; Aulis J. Alanen, *Suomen maakaupan historia* (Jyväskylä 1957), s. 198, 332; Se även Sundelins och Wassholms inledande uppsats i detta temanummer.

tigaste funktionen hade varorna i byteshandeln med bondgårdarna så att en spets eller en tygbit byttes ut mot bröd eller mjöl. Med hjälp av handels- och bytesvarorna förskaffades mat till familjen och strategin att ”gå” och ”fråga” (*käveleminen, pyytäminen, mankuminen*) efter livsmedel var kvinnornas uppgift. Artefakterna som kvinnorna bytte eller sålde var huvudsakligen handarbeten, ofta spetsar. På detta sätt förvandlades den kringresande spetsen till mat, handarbetet till bröd, utekylan till inomhusvärme. Denna form av byteshandel, som av informanterna emellertid definierades som tiggeri, var en viktig försörjningsstrategi för romerna utöver hästhandeln och handarbetsförsäljningen.⁶¹

Byteshandeln handlade inte bara om ting utan även om sociala relationer. Romska kvinnor erbjöd underhållning i form av att spå i händer och kort, sjunga, berätta sagor eller skvallra om grannar och grannbyar. I utbyte mot denna underhållning kunde romska kvinnor få pengar, livsmedel eller i bästa fall nattlogi. Leo Lucassen, som studerar tyska och holländska romers försörjningsverksamhet, skriver om hur romska kvinnor på detta sätt erbjöd ”emotionella tjänster” (*emotional services*); talade om livets glädje- och sorgämnen, spådde om framtida händelser (till exempel äktenskap) och olyckor.⁶²

Kvinfolket förtjänade litet också med sin spådom, spådde i handen, och så sålde de dukar, spetsar, samt underkläder av mer eller mindre dålig kvalite. Zigenarna talade mest finska, en del kunde också svenska (Karleby dialekt).
(Informant från Munsala)

Spetsar o dukar, bleckformar o vispar bytte ägare, men vanligtvis var de mindre önskvärda saker som på det här sättet köptes. Men som folk sa, ”jag köpte för att bli av med dom”.
(Informant från Kimito)

När hästhandelns betydelse minskade under början av 1900-talet som en följd av traktorernas inträde i jord- och skogsbruket blev kvinnornas handarbeten en allt viktigare inkomstkälla, något som konstaterades i en undersökning från 1954.⁶³ Romska kvinnor nyttjade handarbeten på olika sätt. Miika Tervonen diskuterar spetsens betydelser och strategier. Spetsar kunde vara en eftertraktad handelsvara, men kanske

61. Tervonen, ”Gypsies”, ”Travellers”, ”Peasants”, s. 104; Pulma, ”Kerjäläisyys, irtolaisuus, ”mustalaisuus”, s. 82.

62. Lucassen, Willems & Cottaar (eds), *Gypsies and Other Itinerant Groups*, s. 168.

63. Pulma, ”Kerjäläisyys, irtolaisuus, ”mustalaisuus”, s. 90.

ännu centralare var dess funktion i att etablera kontakt, förtroende, respektabilitet och förstärka relationerna mellan romska och icke-romska kvinnor. I utbyte mot mat och härbärge kunde spetsar bidra till att etablera en nära kontakt till husmodern och övriga kvinnor på bondgården.⁶⁴ Även här syns kvinnornas stora ansvar för sociala och ekonomiska relationer.

I sin studie över norska romer diskuterar Anne Minken kvinnoarbetets viktiga roll för familjeekonomin. Minken menar att de romska kvinnornas spådomskonst, småhandel och helbrägdaverksamhet som etniska markörer kunde fungera som ett slags konkurrensfördel. Yrkesutövandet var centralt för romernas identitet och enligt Minken bidrog detta till att upprätthålla det etniskt specifika.⁶⁵ Samtidigt bidrog samhällets diskriminering, stigmatisering och segregering av romer till att upprätthålla den etniska identiteten.⁶⁶

Hästkaren – hybriden

Zigenarna fick inte inkvartering men en del personer tyckte om att handla med dem. Då bytte man oftast häst.
(Informant från Sjundeå)

Där den romska kvinnan var en handarbeterska och sierska, var ”zigenarmannen” en hästhandlare. Om vi ser till själva handelsvarorna var det särskilt två artefakter, hästen och spetsen, som förknippades och förstods i förhållande till ”zigenarna”. Där spetsen och kaffekannan var tydliga exempel på könade artefakter, markerade som ”kvinnliga”, kopplades hästen intimt samman med den romska mannen. Man kan dock fråga sig ifall en levande häst kan förstås som ett ting? När det gäller djur är gränsdragningen mellan människa och ting givetvis svårare att dra. Donna Haraway använder hunden som exempel på en hybridfigur; människan har format hunden genom historien, men hunden har likväl format människan.⁶⁷ Detsamma gäller hästen, vars

64. Tervonen, 'Kiertoalaisia, silmätikkuja ja rajojen ylittäjiä', s. 100–101.

65. Minken, *Tatere i Norden för 1850. Sosio-økonomiske og etniske fortolkningsmodeller* (Trondheim 2009), s. 428.

66. Se även Birgitta Svensson, *Bortom all ära och redlighet. Tattarnas spel med rättvisan*, Nordiska museets handlingar nr 114 (Stockholm 1993).

67. Donna Haraway, *When Species Meet* (Minneapolis 2007). Såväl posthumanistiska som nymaterialistiska teorier har tagit sig an dessa frågor. Katherine N. Hayles, *How We Became Posthuman. Virtual Bodies in Cybernetics, Literature, and Informatics* (Chicago

betydelse för romerna var mångfasetterad. För romerna var hästen fordon, handelsvara och statussymbol.⁶⁸ Det var hästen som möjliggjorde den rörliga handeln och romernas försörjning. Hästkärren bar inte bara på de romska familjerna, utan även på de dagliga förnödenheter (kläder, kokkärl, tält att övernatta i, hästredskap och så vidare) som familjen behövde för sin överlevnad samt på de varor som var ämnade för försäljning. I den romska kulturen hörde hästen och dess seldon, redskap, tömmar och vattenkärl till det symboliskt rena⁶⁹, vilket ytterligare förstärkte hästens betydelse. Hästen var givetvis även viktig för majoritetsbefolkningen. Fram till andra världskriget användes hästen i jordbruk, skogsbruk och industrier samt för transport. För böndernas familjer var arbetshästarna en viktig tillgång under hela året. Därtill behövdes hästredskap och hästarna var i behov av regelbunden skötsel.⁷⁰ Efter andra världskriget ledde jordbrukets mekanisering till att behovet av arbetshästar minskade, något som påverkade romernas utkomstmöjligheter.

Hästen var könad, eftersom den associerades med manlighet. Den romska mannen ägde inte jord, men oftast en eller flera hästar: ”hästen är zigenarens åker” (”Hevonen on mustalaisen pelto”) var ett uttryck som användes redan under 1700-talet.⁷¹ Hästen var en egendom, men också en viktig handelsvara, som representerade den romska mannen och hans maskulina identitet. Den romska mannens status mättes utifrån hans häst och hans skicklighet som hästkarl. Även hästvagnen var en statusmarkör och vagnarnas utseende skilde sig från majoritetsbefolkningens kärror. Romska vagnar var låga och målades i granna färger. Romerna kallade sina vagnar kurikkavagnar (*kurikkalaaset*), medan majoritetsbefolkningen talade om ”zigenarvagnar” (*mustalaaskärryt*).⁷² När romska familjer möttes utvärderades männens hästar och kärror, men även den romska mannens status. På samma sätt som hästen, be-

1999); Karen Barad, 'Getting real: Technoscientific practices and the materialization of reality', *Differences. A Journal of Feminist Cultural Studies* 10 (1998:2), s. 87–126; Karen Barad, 'Posthumanist performativity. Toward an understanding of how matter comes to matter', *Signs* 28 (2003:3), s. 801–831.

68. Blomster & Lindberg, 'Romernas hästar och vagnar', s. 140.

69. Viljanen, 'Den romska kulturens föränderliga former och permanenta strukturer', s. 415.

70. Jaakko Masonen et al., *Soraa, työtä, hevosia. Tiet, liikenne ja yhteiskunta 1860–1945* (Helsinki 1999).

71. Pulma, 'Kerjäläisyys, irtolaisuus, ”mustalaisuus”', s. 82.

72. Blomster & Lindberg, 'Romernas hästar och vagnar', s. 140–141.

dömdes och värderades den romska mannens ekonomiska position, hans ”kommersiella skicklighet och ställning”.⁷³ Hästens symbolvärde går därmed inte att överskatta. Med hästens hjälp, genom försäljning och utbyte av hästar, etablerades manliga nätverk mellan romska och vita (*valkoiset*) män.⁷⁴ Därför var det viktigt att både hästhandeln och handarbetsutbytet lyckades, eftersom det var lättare att få inträde nästa gång familjen kom tillbaka om goda relationer redan etablerats.

Hästhandeln hörde till romernas traditionella gamla yrken och det var ett yrke som uttryckligen associerades med romerna, med andra ord en starkt etnifierad verksamhet. Hästhandel, djurskötsel och de veterinärliknande verksamheter som romerna utövade krävde specialkunskap. Detta innebar att romerna kunde etablera sig som skickliga hästhandlare och också skapa sig en monopolsituation.⁷⁵ Hästhandeln var uteslutande ett manligt entreprenörskap och utgjorde romernas mest lukrativa och viktigaste inkomstkälla. Det är dock svårt att få en uppfattning om romernas roll i den finländska hästhandeln rent generellt om vi ser till tidigare forskning. Inte ens i det stora verket *Soraa, työtä ja hevosiä* nämns romer eller hästhandel, vilket är något förvånande.⁷⁶ Kanske detta är symptomatiskt och en blind fläck i den nationella historieskrivningen? I vilken utsträckning romerna skulle ha varit ledande inom branschen förblir således oklart, men i detta sammanhang är det av underordnad betydelse. Det intressanta här är att granska de betydelser romska hästar och hästkarlar gavs.

I minnesmaterialet ser man den centrala roll hästen och hästhandeln, ofta hästbyte, intog. Hästen fyllde ett stort behov på landsbygden; i minnesberättelserna presenteras denna manliga försörjningsform som den centrala och viktigaste. Samtidigt var den också den verksamhet som rönt mest missnöje och gav upphov till ständiga klagomål om lurendrejeri⁷⁷, något som syns både i frågelistmaterialet och i tidskriftsmaterial. Berättelser om bedrägeri och svindleri var i och för sig typiska i beskrivningar av småhandel överlag⁷⁸, och gällde inte enbart romers hästhandel. Det är dock rimligt att anta att den all-

73. Ibid., s. 140.

74. Tervonen, ”Gypsies”, ”Travellers”, ”Peasants”, s. 116.

75. Jfr Minken, *Tatere i Norden för 1850*, s. 428.

76. Masonen et al., *Soraa, työtä, hevosiä*.

77. Pulma, ”Kerjäläisyys, irtolaisuus, ”mustalaisuus”.

78. Mitchell, *Tradition and Innovation*, s. 62–63.

mänt rådande förklenande synen på romer påverkade konsumenternas skildringar av romernas handelsverksamhet.

Zigenarna hade hästbyte som huvudnäring, men nog blevo många besvikna, efter det att de bytt eller tillhandlat sig en häst av dem, ty hästen hade alltid nåt fel, sparkade och slog vanligtvis, när den spändes för plog eller harv.

(Informant 1 från Pedersöre)

Bönderna bytte ibland hästar med dem, men det blev aldrig några arbetshästar av dem för de var vana att färdas på vägen och inte på åkern med plog eller harv efter sig.

(Informant från Kimito)

Men mest har de levat på tiggeri och hästförsäljning, samt små bedregerier om det passar i programmet.

(Informant från Helsingfors)

Dessa följen bestod för det mesta av 6 och 7 hästlass (man, hustru, barn) i ett hästlass, men 8 hästlass såg jag vårvintern 1932, det året jag gick i skriftskolan i Roslund, 6 hästlass var fullsatta, men de två andra fararna [?] drogs av dåliga gamla hästar med ett ungt par i varje släde, de andra hästarna var ystra och hade granna seldon med beslag.

(Informant 2 från Pedersöre)

Så gott som varje informant har erfarenheter av romerna och deras hästar eller förknippas romerna med hästhandel. Informanternas syn på hästhandeln ter sig väldigt negativ, men vissa informanter förhåller sig mera ”neutralt” och nämner utan någon värdering att ”zigenarna” hade hästhandel och -byte som huvudnäring. Många informanter diskuterar särskilt hur hästhandeln gav upphov till missnöje. I likhet med hur romers hästhandel beskrevs i tidningar, rapporterade informanterna om lurendrejeri och dåliga hästar. Hästarna beskrevs ofta som usliga (”gamla usla krakar”), magra och som dåliga arbetshästar. Likt ”zigenaren” var den romska hästen van vid att färdas längs landsvägen och den klarade inte av plog eller harv, med andra ord lärde den sig inte jordbruksarbete. Liksom romerna var också hästarna arbetsodugliga. Pariastämpeln som förknippades med romer rann över på hästarna. Enligt Chris Tilley råder det ett dialektiskt förhållande mellan människor och ting, i vilket ”människor skapar ting och ting skapar människor”.⁷⁹ Hybriden ”rom-häst”, eller ”den romska hästkarlen”, kan

79. Chris Tilley, 'Introduction', Tilley et al. (eds), *Handbook of Material Culture* (London 2006), s. 2.

ses som ett uttryck för hur ting/häst och människa konstruerades som en sammanjämkad enhet.

Ting och annanhet

På kvällarna samlades ungdomarna omkring dem. Då var kvinnorna flinka i att spå i kort. Jag vill komma ihåg att det kostade 50 pi. Pojkarna från byn köpte klockor och spelkort, fällknivar och bleckformar av zigenarna. Var zigenarna på sitt bästa humör så tog dom fram haidarn dragspelet och den vackra sommarkvällen gick fort i deras lag. Men ibland var de stridbara och då kom pukon [pukkon, dvs. kniven] fram. Kanske det många gånger var bybornas fel för dom var ej sena till att göra förtret.

(Informant från Kimito)

Varorna möjliggjorde ekonomisk överlevnad, men skapade också en kontaktyta till ortsbefolkningen genom manliga och kvinnliga nätverk. Lokalbefolkningen och romerna kunde samlas kring spelkort, hästar, knivar och klockor. I ett fåtal berättelser lyfts denna form av umgänge fram, vilket uppenbarligen tyder på att det åtminstone i vissa socknar och kommuner rådde samvaro mellan majoritetsbefolkningen och romerna. I sin studie om judiska handelsmän i Åbo under sent 1800-tal, visar Johanna Wassholm hur handeln erbjöd en arena där majoritetsbefolkningen mötte en minoritet som etniskt, språkligt och religiöst skilde sig från ortsborna.⁸⁰ Ur ovanstående citat kan man utläsa en nöjesaspekt i umgänget: den vackra sommarkvällen gick fort i romernas sällskap. Spelkortet med spådomen och dragspelet med sin musik erbjöd byborna underhållning. Skribenten är en av de få som även lyfter fram ortsbefolkningens ansvar och roll i konfliktsituationer mellan de två grupperna, när hen nämner att byborna ”ej var sena att göra förtret”.

Den lite positivare skildringen av romer ovan utgör emellertid ett undantag för de flesta beskrivningar av såväl romerna som deras handelsvaror är avvisande.

En del zigenare äro nog besvärliga när dom kommer med en väska i handen med några mer eller mindre värdelösa saker i å köper man ej så blir dom förarga. När vi var i Sideby kom en gubbe som bodde i Härkmeri på cykel flera gånger i året, men utom sin handel köpte han kosvansar och hästtagel och han va vänlig.

(Informant från Närpes)

80. Jfr Wassholm, 'Handel i marginalen', s. 669.

Informanternas möten med och erfarenheter av romer handlar om både gårdfari- och marknadshandel. Även om gårdfarihandeln som idkades året runt var den viktigaste för romerna utgjorde marknadshandeln också en central inkomstkälla, särskilt när det gällde hästhandeln. De österbottniska informanterna minns särskilt Mikaelimarknaden i Kristinestad och den hästhandel som romerna bedrev på marknaden:

[...] speciellt livliga var zigenarna i farten då Mikaeli marknaden närmade sig i Kristinestad. På marknaden byttes hästar, klockor, kärror och allt som hade något värde. En del hade feta vackra hästar, åter andra hade gamla usla krakar som de försökte byta bort någon mellanskillnad, ovanligt var det intet att hästhandlandet ledde till vilda slagsmål sedan brännvinet gjort sin verkan. När marknadsdagarna var slut och en var reste hem gjorde man klokast att hålla sig bort från vägen för då skulle de nybytta eller köpta hästarna utprovas vad de dugde till att springa.
(Informant från Korsnäs)

1928–1929 Var jag till Kristinestad Mikaeli marknad. Där var zigenare å ville byta hästar. Så hade de stånd å sålde krimskrams. Kammar, tvål, smycken. Så var det en som stod å ropa. Hala pala, Hala pala hintala markala kallala. Jag skriver som dom sa. Kan ej finska stavningen.
(Informant 2 från Närpes)

I dessa marknadsskildringar var det inte bara hästarna som var dåliga, även andra handelsvaror framställdes som krimskrams ("sålde krimskrams. Kammar, tvål, smycken"). För svenskspråkiga informanter kunde även språket utgöra ett hinder för interaktionen, eftersom de flesta romer var finskspråkiga. Romernas finska språk omnämns alltid nu och då, men vissa informanter minns att romerna även kunde svenska:

i vår grannkommun Pernå, fanns för en 50 år tillbaka i tiden någon zigenarfamilj som till ock med talade ren svenska, i motsats till de kringfläckande zigenarna som talar enbart finska.
(Informant från Borgå)

Romernas marknadshandel, särskilt hästhandel, diskuterades också i tidningarna under 1920-talet. Mikaelimarknaden med romerna som "hästskojare och tjuvar" lyftes fram i en artikel "En folkmarknad vid mikaelitiden" i *Österbottens Bondetidning* 1928.

Till en riktig marknad här uppe höra zigenarna som ett viktigt inslag. De infinna sig redan någon dag tidigare. De äro främst hästhandlare. Man byter eller säljer hästar, ehuru det måste ske i smyg inne på någon gård, då hästmarknaderna äro avskaffade. Det är endast de s. k. folkmarknaderna, som numera äro tillättna och möjligtvis kreatursmarknader någon annan tid på året. Zigenarnas förekomst på

marknaderna överallt i Norden har gamla anor [...]. Liksom då, äro zigenarna fortfarande hästskojare och tjuvar samt ge polisen arbete. För omväxlings skull tillbringa de gärna någon natt i polisbutkan. De tala för det mesta finska, då de vistas i finska trakter och göra även i det avseendet skäl för sig som poliskunder.⁸¹

I tidningen *Nyland* 1929 beskrevs marknaden som ett oskyldigt glädjeämne, där de romska familjerna utgjorde ett spännande inslag.

Det blir alltid något av karnevalstämning, som så väl behöves i vår kulna nord. Folklivet blir litet brokigare än vanligt med en del ganska oskyldiga glädjeämnen. Ett märkligt inslag bilda zigenarne i sina granna och brokiga dräkter. De uppträda ofta familjewis och äro kända som hästbytare.⁸²

Tidningarnas representationer av romer i termer av hästskojare och tjuvar resonerar med minnesmaterialet. Marknaderna utgjorde ändå ett välkommet avbrott från vardagen och bjöd på underhållning ("karnevalstämning"). Romerna som ett exotiskt eller "märkligt" inslag på marknaderna med sina "granna och brokiga dräkter" var en del av underhållningen, men bidrog givetvis till skillnadsskapandet mellan lokalbefolkningen och romerna. I frågelistan efterfrågades på vilket sätt romerna var annorlunda än ortsborna, det vill säga vad som skilde majoritetsbefolkningen från zigenarna ("Vilka av zigenarnas seder och ägodelar avvek från ortsbefolkningens?"). Utöver vandrandet och lurendrejeriet, spelade även i detta hänseende artefakterna en avgörande roll. Det etniskt specifika eller det annorlunda förklarades med klädseln:

Vi barn titta på deras klädsel fruntimmer med långa kjolar å svart hår. Barnen var ofta smutsiga. De spådde i kort å sade åt alla ni kommer att bli mycke mycke lycklig. Vi sprang hem å alla dörrar skulle låsas. Man sa att dom stal.
(Informant från Kaskö)

Zigenarnas seder avvek rätt mycket från ortsbefolkningens, främst i deras tal. De talade högljudt betonade (drog ut på slutorden) klädesdräkten, barnen var trasigt klädda, oftast med vinterkläder på sommaren, åto ensidig kost, rätt slöa sågo de ut. Kvinnorna hade hemskt stora örhängen. Karlarna hade alltid vita skjortor, röda tröjor eller västar mörka kostymer pjäxstövlar med långa skaft nedvikta med lädertoffsar som hängde och dinglade bak på benen. De gick bakåt spända, man såg aldrig en framåtlutad Zigenare då han gick, de drucko "häffmanns" "hoffmans" droppar i stället för sprit.
(Informant från Pedersöre)

81. *Österbottens Bondetidning* 3.11.1928.

82. *Nyland* 3.10.1929.

[...] kvinfolken bar schal, hade inte nära kappa, långskaftade kängor med snören.
(Informant från Jakobstad)

Även om språket (finska) och uttalet nämndes som avvikande, var det i synnerhet de romska kvinnornas kläder som markerade skillnad och annanhet:

Klädseln avvek mest. Zigenarkvinnor var väldigt grant klädda. De hade granna kjolar och förkläden samt blusar med puffärmar.
(Informant från Sjundeå)

Även männens vita skjortor, västar och pjäxstövlar var annorlunda än de ”finländska” klädartefakterna. Dessutom var de romska barnen enligt källmaterialet ”trasigt klädda”, ”åto ensidig kost”, såg ”slöa” och vanvårdade ut.

Romernas handelsverksamhet, varor och kläder etnifierades eller rasifierades i både minnes- och tidningsmaterial: kringresande handel, hästhandel, handarbeten och ”exotiska” kläder sammankopplades specifikt med romer. Forskare som Leo Lucassen ifrågasätter särskiljandet av romer från övriga rörliga grupper och menar att romer var en del av en stor fattig rörlig befolkning som försörjde sig på liknande sätt.⁸³ Hästhandel och ambulerande småhandel var till exempel inte exklusivt för romer. ”Romsk handelsverksamhet” som sådan existerade egentligen inte utan det var den statliga politiken som konstruerade romer som en särskild etnisk grupp.⁸⁴ ”Zigenarfrågan” i Finland och ”tattarfrågan” i Sverige utgör tydliga exempel på statligt ingripande som etnifierat romerna. Enligt Lucassen har den genomgående grundtanken handlat om myndigheternas försök att inordna rörliga grupper i den bofasta befolkningen.

”Krimskrams” och ”usla krakar” – *tingens paria*

I artikeln har jag studerat finlandssvenska informanternas minnen av ”vandrande zigenare”, särskilt i förhållande till den rörliga handel romerna idkade under tidigt 1900-tal. Den finlandssvenska befolk-

83. Leo Lucassen, 'The clink of the hammer was heard from daybreak till dawn. Gypsy occupations in Western Europe (Nineteenth-Twentieth Centuries)', Leo Lucassen, Wim Willems & Annemarie Cottaar, *Gypsies and Other Itinerant Groups. A Socio-Historical Approach* (UK 1998).

84. Se även Montesino, *Zigenarfrågan*; Minken, *Tatere i Norden för 1850*; Ericsson, *Exkludering, assimilering eller utrotning?*

ningens möten med romer under tidigt 1900-tal har tillsvidare varit relativt outforskade, och de ojämlika minoritetsrelationerna förtjänar en närmare granskning. Jag har gjort detta med hjälp av ett materiellt perspektiv och visat hur tingen, romernas handelsvaror, fyllde olika funktioner och förkroppsligade sociala relationer. Spetsar byttes mot mat, kaffekannan erbjöd inträde och skvallerstunder, männen samlades kring hästarna i affärssyfte. För romernas försörjning och uppehälle var varorna livsnödvändiga. För majoritetsbefolkningen kunde tingen erbjuda konsumtion och underhållning. Jag har försökt visa hur artefakterna hade makt att skapa sociala sammanhang⁸⁵, men också makt att skapa avstånd och distans.

Miika Tervonen som delvis använt sig av samma källmaterial, men även romers eget minnesmaterial, lyfter fram reciprociteten som en kärna i relationerna mellan romer och majoritetsbefolkningen. Han hävdar att bägge grupper behövde varandra: romerna var i behov av mat, husrum och kunder, och bondefamiljerna i sin tur av arbetskraft och hushållstjänster.⁸⁶ Liknande tankar framför Leo Lucassen som menar att romernas handelsverksamhet och hantverk de facto fyllde en efterfrågan på varor och tjänster på landsbygden som annars inte hade funnits där.⁸⁷ Denna ömsesidighet syns emellertid inte i det minnesmaterial som jag har analyserat. Etiskt sett är det viktigt att ta i beaktande underordnade gruppers aktörskap och inte återskapa en ensidig historia av marginalisering och rasism, något som Tervonen anser att den tidigare forskningen om romer gjort sig skyldig till. Ur ett feministiskt perspektiv är frågan kring aktörskap och motstånd väsentlig. Emellertid bör forskningen undvika allt för individcentrerade tolkningar av aktörskap, eftersom det sociala sammanhangets betydelse ofta tenderar att underskattas. Därtill kan varken majoritetsbefolkningen

85. Jane Bennett använder begreppet "thing power" och anser att de "so-called inanimate things have a life of their own, that deep within them is an inexplicable vitality or energy, a moment of independence from and resistance to us and to other things. A kind of thing-power." Jane Bennett, *Vibrant Matter. A Political Ecology of Things*. (Durham, NC, 2004), s. 358.

86. Tervonen, "Gypsies", "Travellers", "Peasants", "Kiertolaisia, silmätikkuja ja rajojen ylittäjiä. Noteras bör att Tervonen har behandlat maktproblematiken bl.a. i "Tutuissa taloissa. Vaihtoverkostot, riippuvuus ja valta kiertävien romanien ja maanviljelijäväestön välisissä suhteissa 1920–1960", S. Saaritsa & K. Teräs (toim.), *Työväen verkostot, Työväen tutkimuksen ja perinteen tutkimuksen seura* (Vaasa 2003), s. 215–234.

87. Leo Lucassen, "The clink of the hammer", s. 156–170.

(i detta fall också en minoritet) eller romerna betraktas som ”homogena” kategorier. Utöver etnicitet formas grupperna av genus, klass, religion och språk. Att romer agerar är i sig inget forskningsresultat. Som sociolog och forskare intresserad av subordinerade grupper (mentalpatienter, barn och romer) är jag snarare intresserad av vilka konsekvenser och bedömningar dylika gruppers handlingar får och ges; hur maktrelationer skapar olika former av förtryck och uteslutning – makt vi inte kan blunda för.⁸⁸ ”Zigenarfrågan”, ”stängda dörrar” och rasistiska narrativ ingick i skapandet av romer som De Andra. I denna diskurs inlemmades även de ringaktade tingen, handelsvarorna, som inte betraktades som ”riktiga” konsumtionsvaror.

Relationerna mellan informanterna och romerna var inte jämlika: romernas överlevnad var beroende av majoritetsbefolkningens vilja, eller välvilja, att köpa och byta varor, eller erbjuda härbärge och mat åt romska familjer. Lokalbefolkningen däremot hade friheten att låta bli att idka handel med romerna och kunde låsa dörren när romerna närmade sig. Detta hierarkiska beroendeförhållande var en maktrelation där etnicitet inte bara skapade skillnad och distans, utan även avsky och förakt. Detta ledde i sin tur till att inte bara romerna själva och deras försörjningsverksamhet utan också deras handelsvaror betraktades som en slags paria, som illegitima och odugliga.

Jag har använt kaffekannan, spetsen och hästen för att illustrera hur genus och etnicitet skapas genom artefakter. Romernas ekonomiska aktiviteter, sociala relationer och ting var könade och könande, etnifierade och etnifierande. En aspekt av detta var hästhandeln. Även om minnesmaterialet tyder på att de romska kvinnorna hade en bredare arbetsrepertoar än männen och således var outhärliga för familjeekonomi, framställdes hästhandeln som romernas enda ”legitima” yrke, det enda som benämndes som ett yrke, trots de negativa attributen. Övriga, oftast kvinnligt kodade, försörjningsformer betraktades nämligen inte som arbete utan som tiggeri, bedrägeri eller nöjesverksamhet. Den rörliga handeln och ”den vandrande zigenaren” konstruerades i relation till hästhandeln som per definition var en manlig försörjningsform.

88. För diskussion kring aktörskap, makt och underordnade grupper, se Jutta Ahlbeck-Rehn, *Diagnostisering och disciplinering: medicinsk diskurs och kvinnligt vasinne på Självö hospital* (Åbo 2006), s. 332–335.

Det etnologiska frågelistmaterialet har en inbyggd maktrelation, eftersom informanterna tillhörde majoritetsbefolkningen och återgav ofta fördomsfulla och rasistiska uppfattningar om romer, medan romernas "egna" röster saknades. Detta innebär en bias i representation och återgivning, men berättar något väsentligt om samhällets sätt att uppgöra gränser mellan de som med självklarhet betraktas tillhöra nationen (ett kollektivt "vi") och de som faller utanför den föreställda nationella gemenskapen (De Andra, de som inte är "vi"). Enkätsvaren avspeglar därmed uppfattningar om tillhörighet och utanförskap. När minnesberättelser diskuterar romer, diskuterar de samtidigt grundläggande föreställningar om samhälle och medborgarskap. Informanterna skapar ett normativt medborgarskap och bidrar till nationsbygget genom att ta avstånd från romerna som icke-medborgare, icke-tillhörande. Rörlighet som en markör för "zigenaren" uppgjorde skillnader mellan fixerad och lösgjord, mellan det bekanta och det främmande, mellan det önskade och oönskade. På sätt och vis handlar frågelistorna om, för att parafrasera Stuart Hall, om "spektaklet av Den Andra" (*the Spectacle of the Other*).⁸⁹ Makten att definiera spektaklet ligger hos majoritetsbefolkningen som getts tolkningsföreträde.

Seglivade myter och fördomar om romerna avspeglas både i utformningen av själva frågeformuläret och följaktligen i de svar som inkom. Minnesmaterialet måste förstås i förhållande till det sena 1800- och tidiga 1900-talets diskurser kring romer, särskilt "zigenarfrågan", som envist fortsatte att misskreditera romernas försörjning. Romernas ekonomiska verksamhet fränkändes status som "arbete" genom att informanterna påstod att romerna endast försörjde sig genom tiggeri, eller att deras handel och hantverk var ett maskerat tiggeri.⁹⁰ Enligt informanterna klarade inte romerna heller av ordentligt arbete, de var lata och passiva, ville endast "vandra runt" och få mat gratis.⁹¹ Detsamma gällde de ting som romerna bytte eller sålde. I minnesmaterialet, men också i offentligt tidningsmaterial, framställdes "zigenarnas" handelsvaror på samma sätt som romerna själva: som oönskade och värdelösa. Hästarna var usla och i dåligt skick, inte lämpade för hederligt

89. Hall, 'The spectacle of the Other'.

90. Ericsson, *Exkludering, assimilering eller utrotning?*, s. 74; se även Tervonen, "Gypsies", "Travellers", "Peasants", s. 54; Minken, *Tatere i Norden för 1850*, s. 271.

91. Jfr Stark, 'The politics of folklore, the policy of collecting it', s. 167.

jordbruksarbete, handarbeten och andra handels- och bytesvaror var av undermålig kvalitet. Eftersom varorna var odugliga, betraktades försäljningen endast som ett sätt att lura till sig lätta pengar. Också kvinnornas kläder markerade skillnad och annanhet. Artefakterna var därmed med om att skapa inte bara genus och etnicitet, utan också annanhet. Den Blokska tanken om paria handlade om yrkesutövarna, yrkesverksamheten och tingen. På detta sätt kom både romerna och deras ting att konstrueras som De Andra, de icke-önskvärda.